

REFİK HALİD KARAY VE MİNELBAB İLELMİHRAB'İ ÜZERİNE*

Nevzat GÖZAYDIN

Türkçeyi en güzel kullananların içinde olan Refik Halid Karay'ın bu eseri, yakın tarihimizin, mütareke döneminin ve Cumhuriyet öncesinin oldukça kritik günlerini bütün ayrıntılarıyla veren anılarıyla doludur. Akıcı ve sade bir dilin sahibi Karay, bu kitabında hayli ağır bir dil kullanarak okuyucuyu şaşırtmıştır. İstanbul'da İngiliz, Anadolu'da Yunan işgaliyle başlayan günlerde; yaptığı görevler ile mesleği olan gazetecilik arasında vuku bulan olaylara çok yakından tanık olmuş, bir yandan devletin ileri gelenleriyle birlikte çalışmış, diğer yandan da gazeteciliğini köşe yazılarıyla sürdürmüştür. Kişisel gözlemleri ve düşünceleriyle İstanbul'daki havayı yansıtmış, çeşitli şahsiyetler hakkında yorumlarını aktarmıştır. Görüş ve düşünceleriye dolu olan kitap, edebiyat ve edebiyatçılarımızın tarihi bakımından da hayli önemlidir.

Refik Halid Karay, özellikle o dönemde İstanbul'daki hükümetlerin kurulmasına ve yıkılmasına ait gözlemlerini açık açık anlatarak olumlu veya olumsuz yorumlarını da eklemiştir. Dönemin sonuna doğru, Mustafa Kemal Paşa'nın ve arkadaşlarının başlattığı Anadolu'daki istiklal hareketine karşı oluşu hakkında da yer yer bilgiler vermiş, telgraflarla olan yazışmaları da eklemiştir. Kitap, Karay'ın İstanbul'u bir kaçak gibi terkedişiyle bitmektedir. Onun sürgün hayatıyla ilgili anılarını ise bu kitabın bir devamı niteliğindeki *Bir Ömür Boyunca* başlığını taşıyan eserinde dile getirmiştir. Ancak bu kitabındaki dil tutumu çok daha sade ve basittir.

* İnkılap ve Aka Kitabevleri Koll. Şti. yayımlanan bu eserin baskısı *Tan* gazetesi ve matbaasında yapılmış olup İstanbul 1964 tarihini taşımaktadır. Kitap 230 sayfadır. Yazarın diline herhangi bir şekilde dokunulmamış, ifade ve yazımlar aynen alınmıştır.

Minelbab ilelmihrab'ı *Türkçe Sözlük*'teki eksikleri tamamlama amacıyla okuyup taradığımda karşılaştığım Arapça ve Farsça kelimeler ile sık sık kullandığı tamlamaları ayrı bir yazı konusu yapacağım. Bu yazımda; dönemin ileri gelen yazarları ve devlete hizmet eden şahsiyetleri ile ilgili düşüncelerinin bir bölümünü, edebiyat tarihimiz bakımından önemli olduğuna inandığım ve unutulmasını istemediğim için aktaracağım. Kitap hakkında yazar ön söz sayfasında şunları da açıklamaktadır:

“Memleketimizde hiçbir (hatırat), hatta hiçbir eser tefrikasına başlandığı zaman (*Minelbab İlelmihrab*) kadar rağbet görmemiş, gürültü koparmamış ve iki defa neşri menedilmek gibi bir akibete uğramamıştır. (*Akşam*), bu tefrikayı derce başlayınca o zamanki Babıali caddesi gazeteyi bekleyen veya aldıktan sonra koşup giden müvezzilerin kalabalığını ve şamatasını henüz tamamiyle unutmamıştır. (*Minelbab İlelmihrab*) günün en mühim hadisesi olmuş, gazeteler hadiseyi muhtelif şekilde tefsir eden sütun sütun yazılarla dolmuştur.

İkinci tefrikası - ilk tefrikasından 24 yıl sonra 1948'de (*Aydede*) mecmuasında çıkmış, 70'inci sayısında sona erince mecmuanın satışı birdenbire düşmüştü. Demek oluyor ki, esere eski rağbet devam etmişti.

Yazılış tarihi 1923'tür. Bazı sebeplerle bir türlü kitap şekline giremeyen (*Minelbab İlelmihrab*) şimdi elimizde ise bunu eski ve yeni okuyucularımızın ısrarlı isteklerine borçluyum. Şu var ki eserin lisanı benim başka yazılarımda, hatta daha eskilerinde olduğu kadar sade değildir.

Konu icabı resmi kitabete kaçan kelime ve usluba rastlanacaktır.” (1964 baskısı olan kitaptaki ön sözden aynen alınmış olup değiştirilmemiştir.)

Biraz daha aşağıdaki satırlarda da şunları belirtiyor Refik Halid Karay:

“Fakat hatırat denilince onu emsali gibi bir müdaafaname yahut eski arkadaşlara hücum, yeni politika adamlarına hulus gibi düşüncelerle yazılmış bir ithamname sanmayınız. Bu, Mütareke devrinin hususî bir tarihçesidir. Günü gününe duyulmuş hislerin nakşından başka bir maksat takip etmiyor.”

Karay'ın hatıratının *Akşam* gazetesinde yayımlanacağı haberi İstanbul ve Ankara basın camiasında çok şiddetli tenkitlere uğrar. Bu tenkitlerin bazılarını yer veren Refik Halid'e karşı tutumuyla dikkati çeken Celal Nuri, *İleri* gazetesinde onun hakkında şunları yazmaktan geri durmaz:

“Nev'i beşerin kerih ve şen'i enmuzeçlerinden biri vardır ki milletimizin yüzler karasıdır. Cenabı Hakkın kimbilir ne hikmete mebni yarattığı bu sefil ve zelil mahlûkun ismi Refik Halid'dir. Bundan alettakrip bir sene evvel

(İleri) gazetesi resmen mahkum edilmeyen Cenap Şahabettin ve Süleyman Nazif'in makalelerini neşrettiği vakit (*Akşam*) refikimiz tarizatını ayyuka çıkarmıştı. Aynı gazete ise bugün bir caninin hatıratını neşre başlıyor. Dünya kuruldu kurulalı öz milletine bu kadar ihanet eden bir yadigar çıkmamıştır.”

Bu satırları aktaran Karay; hemen arkasından Celal Nuri ile ilgili olarak bilgi vermekte, aralarının niçin bozuk olduğunu da açıklamaktadır:

“Celal Nuri ile eskidenberi aramız iyi değildi. Hattâ Birinci Cihan Harbinde Türkçeciliğe muvazenesizce sırt çevirip meselâ bildik bileli, Osmanlı coğrafyasında bile adı (Karadağ) olan devletten bahsederken Arapçalaştırarak (Cebeli esved) diye başmakaleler yazmasına karşı Ziya Gökalp'ın (*Yeni Mecmua*)sında ismini kaale almıyarak (Lisana Hürmet) başlıklı ve alaylı bir tenkitle mukabelede bulunmama pek içerlemişti. Merhum o sırada yine bir buhrana tutulmuştu ki, mesela “kulağa küpe” sözünü “âzâne küpe”ye, pahalı manasına “tuzlu”yu “nemekâlud”a, “tarafdar” kelimesini “caniptar”a çevirerek acaip ve yeni tabirler icad ediyordu. Bir bakıma sonradan bizim Türkçesini yaptığımız işi büsbütün Arapçalaştırmak suretiyle tatbikata koyulmuştu! Şimdi memlekette bulunmamamdan istifade ederek Celâl Nuri tırnak acısını - kama yarası imişçesine - çıkarıyordu.»..... «Sonradan da hücum hususunda hiçbir fırsatı kaçırmamıştı. Halepteki (*Doğru Yol*) gazetesinde çıkan bir yazıma karşı yazdığı makalenin başlığı (Tarihî edepsiz ve sermedi namussuzlardan biri) idi. Celâl Nuri merhuma gazetemde bir açık mektup yazdım. Hoş bir şeydi; öfkeli değildi, sadece alaylı idi. Bir ölüye hürmetsizlik edecek değilim. Zaten o zaman bile kin beslememişim; yarım asır sonra mı hıncımı çıkaracaktım? Yetmiş altı yaşına ayak basarken. ...” (s. 15-16)

Görüldüğü gibi, içinde bulunduğu durumda Karay'a yapılan hücumların çoğu onun hainliği üzerinedir. Hele Celal Nuri ile ortaya çıkan yazılı kavganın temelinde de çok eskilere dayanan bir kuyruk acısı yüzünden oç alma arzusu rol oynamıştır. Celal Nuri'nin bu aşırı saldırganlığı, hiç sınır tanımadan hakaretleri, Karay'ı da sonunda sinirlendirmiş ve o da gereken cevapları yazmıştır. Millî Mücadeleye karşı tutum ve davranışları yüzünden, memleket haricine çıkarılması gereken 150 kişilik listede Refik Halid'in de adı bulunması dolayısıyla ve bu muhaliflerden Ali Kemal'in Adapazarı'nda linç edilmesinin ortaya çıkardığı olumsuz hava, Karay'ın alelacele bir vapura binerek Beyrut'a doğru yola çıkmasına ve yurdu terketmesine yol açmıştır.

Refik Halid, o dönemde İttihat ve Terakki Fırkasının toplantılarına da katılmıştır. Bir defasında toplantı yapılan binaya gittiğinde odada Köprülü-zade (Fuad), Necmettin Sadık, Yahya Kemal bulunmaktadır. Ziya Gökalp'i

beklerlerken içeri Küçük Talât Bey girer. O dönemin etkili politikacılarından. Yahya Kemal Bey onu görür görmez “Ne oluyor, Talât Bey?” diye sorar. Serzenişli bir ifadeyle sorduğu bu soruya Talât Bey’in verdiği cevap savaş çöküşünün işaretleridir: “Kahpe Bulgarlar cepheyi bırakıp kaçtılar! Almanlarla hattı iltisakımız kesildi. Sulh yapmaktan başka çare kalmadı!”

Yazarımız, Süleyman Nazif hakkında da dikkat çekici bilgiler vermiştir. *Tanın* gazetesinde çıkan ve kendisini ‘genç ve aciz’ diye niteleyen bir yazıdan sonra, Süleyman Nazif de “Aynı paçavra fikri (Hak)ın başında “Savlet-i Mazi” gibi tumturaklı bir serlevha ve kadîrilerin zilli âyinlerine benzeyen şangırtılı bir üslupla üzerime tekrar yamamıştır.” satırlarından sonra Karay devam eder: “Zavallı üstad Nazif. O korkunç şekli, azgın kalemi ve zehirli sözlerine rağmen - hayatı siyasiyesinin çocukça kararsızlığından ve gürültü içinde boş yere akıp gitmesinden dolayı olacak - bana daima rikkat hissi verir. Kalemimi kama ve tabanca meraklısı bir delikanlı gibi müdafaa ve hücum her vaziyette ve en lüzumsuz yerde azamî şiddet ve dehşetle çekip tehlikeli nümâyişler yapmasını, sonra - yine tabîî kabadayı zihniyetiyle - barışmasını seven bu mahir kalemlî, fakat sabî zekâlî, seriülfial edebiyatçı da o gün akrabasından olan Şükrü Beyin yanında idi.” (s. 33)

Refik Halid, o dönemde Robert Kolejinde de dersler vermektedir. Kendisi gibi bazı Türk öğretmenler de bir ara, on beş günde bir sırayla içlerinden birinin evinde toplanıp ailecek akşam yemeği yemeyi alışkanlık hâline getirmişlerdir. Rıza Tevfik de bu öğretmenler arasındadır. Hükûmette bakan olarak görevlendirildiği sırada bu toplantıların birine katılacaktır. Üstelik de ‘Maarif Nazırı’ olarak... Yazarımız o günü şöyle yansıtır satırlarına: “Ah bu Kolej hayatı! Nesi iyi değildi ki?.. Binası, mevkii, manzarası, idaresi, talebesi, ille Türkçe kısmının muallimleri... Hüseyin Bey gibi vakar ve dürüstlüğün gayesine varmış, Feridun Nigâr Bey gibi aile babalığının timsalini kurmuş, İ. Hikmet Bey gibi mahviyetin fevkinin bulmuş bu ilim, edebiyat adamları, sonra Adnan Bey (İstanbul mebusu ve sabık Sıhhiye Müdürü Umumîsi olan Adnan Bey ki mektebde coğrafya muallimi idi) tanıdığım bütün insanların en sevimlisi ve en zekisi... Daha sonra -hayır, hepsinden evvel- Halide Hanım... Bunların arasında bulunmak nimetlerin en büyüğü idi. Zaman bana o günleri arattı fakat onlara da, zannederim ki bu eski günleri daima zevkle yâdettirmiştir.” (s. 55)

Daha sonraki sayfalarda Rıza Tevfik ile ilgili başka düşüncelerini de belirten Karay, onun karakterine dair şunları da yazar: “Rıza Tevfik’i zevahirine bakarak saf, safdil ve unutkan zannedenler aldanırlar. İşine geliyorsa,

icabında, sır tuttuğu gibi yirmi beş yıl evvelki çehreyi veya bir muameleyi de hatırlayabilir. Taşkın zekâlar böyledir. Zayıf göründükleri yerde bazen birdenbire kuvvetli ve kuvvetli sanıldıkları yerde da zayıf oluverirler; nitekim memûlümüz haricinde ilk Tevfik Paşa kabinesinin en amelî, en çalışkan, en işgüzar nâzırı da o olmuştu. Bin müşkülâtla Darüleytamları dağılmaktan, İstanbul tenviratını kesilmekten kurtaran ve muzır bir hayli suiistimale sed koyan ve meydan okuyan da o idi. İttihad ve Terâkkinin, otomobilden inmeyen ve ahaliye karışmağa tenezzül etmiyen son nazırlarından, sonra halk içinde medeni çehresi ve açık alniyle dolaşan ilk nazır da yine Rıza Tevfik'ti.” (s. 56)

Refik Halid daha sonraki satırlarında; Rıza Tevfik'in nazırlığı sırasında, nezareti dâhilindeki kargaşaya, düzensizliğe de dikkat çekmiştir. Bir hayli ziyaretçisi olan Rıza Tevfik'in bu kalabalıklar içinde doğru dürüst bir hizmet veremediğinin altını çizen Karay; onu ziyaret etmek isteyenlerin toplumun her kesiminden, her sınıftan olduğunu da kısaca şöyle gösterir:

“Nihayet Kalemî Mahsus Müdürünü buldum. Onun odası da Nazırın yanına girecek olan kibar ziyaretçilerle dopdolu idi. ... İtişe kakışa, hademe önde, ben arkada odaya daldım. Orası nisbeten تنها zannediyordum. Ne gezer? Boş bir tek iskemle yoktu. Ayakta da on beş yirmi kadar ziyaretçi bekliyordu. Pembe feraceli bir Şeyh, yanında palabıyık bir zabıt, altında bir Mevlevî dervişi, bir matruş frenk, bir peçeli hanım, muallimler, muallimeler, tramvay biletçileri, Eytam talebesi ve gayrihim... Rıza Tevfik, artık gelen giden, oturan kalkan, susan söyliyeni kimdir, memur mudur, ricacı mıdır, farkında değildi.” (s. 57)

Karay'ın mütareke dönemindeki kargaşa içinde, bir yandan İttihat ve Terakki diğer yandan Hürriyet ve İtilaf Fırkalarında görev almış olan veya onlara sempati duyan kişiler hakkında da değerli tespitleri vardır. Bunlar arasında Damat Ferit, Talat Paşa, Ali Kemal gibi dönemin ileri gelenleri de bulunmaktadır. Son isimle olan ilişkisini de açık açık anlatmakta, onun hakkındaki düşüncelerini belirtmektedir:

“Ben o zamanlar Ali Kemal Beyi iyi tanımadım. Hatta inanılmayacak bir itirafta bulunayım: Kendisini ikinci defa görüyordum! Meşrutiyetten evvel (Serveti Fünun)da Hüseyin Cahidle geçen münakaşaları beni aleyhinde hazırlamıştı. (Figaro) muhbirinin bir resmi kabul münasebetiyle Elize sarayını tasvir eden makalesini - güya kendisi gezmiş gibi - hemen hemen aynen, hattâ kapıcı ve hademelerle konuştuğu sözlere kadar iktibas ederek imzası altında (İkdam)a yazması haysiyetli görmek istemediğim bir muharrir için feci bir keyfiyetti; bunu ona affedemiyor, bu meseleden dolayı kendisine bir

türlü emniyet hissi duyamıyordum. Yine aynı muharrirlerin Meşrutiyetten sonraki münakaşaları ise, bende Ali Kemale hürmet hasıl ettirememiş, fazla olarak Hüseyin Cahide karşı beslediğim muhabbeti de silip götürmüştü.” Karay bu cümlelerinden sonra Ali Kemal’in yazılarının sade olmadığından, dili iyi bilmesine rağmen ağdalı ve anlaşılmaz cümleler kurduğundan söz ederek, sade bir dil kullanma taraftarı olduğu için onu beğenmez ve sözlerini şöyle sürdürür:

“Lisanımızı çoğumuzdan iyi bilen bu muharrir, niçin doğru dürüst yazmak istemiyor? diye daima, şaşıyordum. ... Fakat üdebadan bazıları böyle düşünmüyorlardı, meselâ Celâl Sahir Bey, Otuzbir Marttan sonra bile, şiddetli bir Ali Kemal taraftarı idi. Hattâ aramızda, benim Yakub Kadri ile beraber (Fecri Âti)den bir aralık çekilmemle neticelenen bir münakaşa bile olmuştu: Ben bir yazımda Ali Kemale - Edebiyatı Cedideye hücumunu hatırlatarak - ufak bir telmihte bulunmuşum. Celâl Sahir Bey durgunluğunu terkederek, önümüzde kıvrım kıvrım, büküm büküm olmağa, çırpınmağa başlamış, o zaman Avrupaya kaçmış olan (*İkdam*) başmuharririni müdafaa için kansız damarına can, nahif bünyesine kuvvet gelmişti. Ben, İstanbulda ne onunla, ne -Rıza Tefvik ve Rıza Nur haricinde - hiçbir Hürriyet ve İtilâfçı ile temas etmiyerek müstakil bir muhalefet yapıyordum.” (s.62-63)

Bu hatırat içinde yer alan edebiyatçılar arasında yine Robert Kolejde birlikte görev yaptıkları Halide Edip de bulunmaktadır. Onun hakkında söyledikleri ise, çok olumludur. Şöyle anlatıyor Karay:

“Unutamadığım hâtıralardan biridir: Güneş içinde parıl parıl ışıldayan bir yıkanmış kış günü, Halide Hanımın kolejdeki evinde Ali Kemal, Celâl Muhtar ve ben (Vilson Prensipleri Cemiyeti) vesilesiyle bir öğle yemeğinde buluşmuşuk. (*Handan*) muharriresi bu basık tavanlı, mini mini höcreli Amerikan köşkünün biraz loş, biraz dar ve fakat pek samimi, pek ailevî muhitine ne kadar yaraşmış, hoş bir rayiha ile evi tütsülemeğe mahsus imiş gibi ocakta aheste aheste yanan odunların karşısında, kaba tahtadan yapılmış geniş bir koltuğa yaslanarak bize memleketin derdlerini ne tesirli anlatmıştı!” (s. 65)

Refik Halid Karay edebiyat tarihimizin sayfalarında yer alan değerli edebiyatçılarımız hakkında başka bilgiler de vermiştir. Türk tiyatro tarihinde bir müslüman kadın oyuncunun sahneye çıkması o dönemde ve daha sonra da çeşitli vesilelerle gündemde kalmıştır. Bu konuda kendisinin bir hayli çabası olmuş, tanıdıkları vasıtasıyla çabalarının sonunu olumlu bir şekilde almıştır.

Güçlkle de olsa alınan bu izin meselesinin içinde bulunan Celal Sahir ile Halit Fahri (Ozansoy) hakkında yazarımız şunları söylüyor:

“Bir gece, evimde uykuya hazırlanırken telefon çaldı: Hüseyin Cahit Beyin biraderi Doktor Hüseyin Suat Bey bir vakadan beni haberdar ediyordu: Kadıköyündeki kışlık tiyatrodaki Darülbedayi bir piyes verecekmiş, tam perde açılacağı saatte sahneye çıkacak olan bir müslüman kadını zabıta oyun oynamaktan menetmiş; başkası bu rolü bilmiyormuş, polisin müdahalesinden tiyatroyu tahlis için benim muavenetim talep ediliyordu.

Filvaki Mutedil Hürriyet ve itilâf azasından ve Hoca Sabri Efendinin ahibbasından olmaklığıma rağmen ben yine ben idim. Derhal polis müdür umumisini telefonla ve dostu Sabih Şevket Bey vasıtasıyla ikaz ve irşat ettirdim; derhal Kadıköy merkezine emir verdi, müslüman hanımı oyununu oynadı.

Bundan evvel aynı tiyatrodaki yine aynı meseleden dolayı bir gürültülü vaka hadis olmuş, Celâl Sahir ve Halit Fahri Beyler polisin davetine maruz kalmıştı.

Merkez memuru müteassıp bir adamdı; onu da bir iki gün sonra tebdil ve müteceddit Kadıköy mevkiinden lâyük bulunduğu âhir bir mahalle naklettirdim.

Maamafih mücadele bununla da kalmadı, hükümet erkânına karşı da noktai nazarımı müdafaadan geri kalmadım, hattâ Babı Meşihatın bile karşısına dikildim.

Hüseyin Suat Bey hareketimden pek memnun kaldı ve ertesi günü daireye gelip nazikâne teşekkür etti. Kendisine polis müdürüyle mülakat tavsiyesinde bulundum. Konuştular, anlaştılar; Tahsin Bey de sonuna kadar Darülbedayi bu bapta müdafii kesildi ve istinatgahı oldu. Ben de, zahir muavenetime mükâfaten, Darülbedayi meclisine müttefikan aza intihap edildim.

Benimle beraber Yakup Kadri de intihap olunmuştu. Yakupla aramız son günlerde pek iyileşmişti. Geçen kış Piyer Loti Cemiyetinin bir içtimasında atışmıştık; ondan sonra görüşmez olmuştuk. O Yakup ki senelerce içtiğimiz su ayrı gitmezdi ve günlerce başbaşa sıkılmadan, sıkılmadan değil, yanlış, ters söyledim, pek eğlenerek oturur, söyleşir, susar, okur, yazar, gezer, tozar, zevkiyap olurduk. İkinci defa postaya gelip de muhalif muharrirlerin vaziyetini endişeli görünce kendisine bir mektup yazdım, konuşalım, görüşelim, dedim.

Buna cevaben “Etrafındaki adamları beğenmiyorum” demişti. Şimdi o dahi fırkacı, politikacı, hükümet taraftarı oldu; ben de etrafındakilerden bir kısmını ona lâıyk bulmuyor ve beğenmiyorum. Maamafih mektubundaki adem-i iltifata rağmen evvelâ fasılalı, sonra pek sık, hattâ her gün buluşuyor, akşamları, beraber Kalamış körfezi etrafında gezintiler yapıyorduk; ama gençliğimizdeki zevki bulmuyorduk. (s. 197-198).

Karay; daha sonraki sayfalarda kendi özel hayatının nasıl sürdüğüne yer vermiş, o aralık taşındığı Kadıköy'deki ilişkilerini anlatmıştır. Yukarıdaki satırlarda sözünü ettiğim tiyatro olayından sonra görevli olarak bulunduğu toplantılar dolayısıyla da tanıdığı edebiyatçılarımız hakkında bilgiler veremeyi sürdürmüştür. Bugüne kadar hiç kimsenin bilmediği ve kaynaklarda da yer almayan bir tiyatro yazdığını satırlarından öğreniyoruz:

“Haftada bir Darülbedayi Meclisi fikrimi hayli avutuyordu. Sait Paşa da madı Nuri Bey reis idi, İsmail Müştak Beyle olan tatlı münakaşalarının lezzeti hâlâ dimağımdadır. Bu tiyatro heyeti, doğrusunu isterseniz o seneleri sırf Nuri Beyin gayreti, azmi ile yaşadı; bizi içtimalara devam ve artistleri yarı aç, yarı tok sanatlarını icraya Nuri Beyin teşviki sevk ederdi.

Cenab Şahabettin, Yakup Kadri, Necmettin Sadık, Reşat Nuri, İzzet Melih, İbnürrefik Ahmet Nurettin Beyler gibi güzide zevat arasında, Şadi Bey ve rüfekasının buldukları bir sanat mahfilinde insan zevkiyab olmaz mı?

Çok teessüf ederim ki (*Sabah*) daki meşguliyetim bana piyes yazmak için vakit bırakmıyordu... Hâlâ hevesim içimde durur. Vaktiyle, Meşrutiyetin ikinci senesinde idi galiba, (Tiryaki Haşan Paşa) isminde tarihî bir piyes yazmış idim. Buna Müfit Ratıp merhum da yardım etmiş, Manakyan kumpanyası Beyoğlunda oynamıştı. Halk, zahir harbli, darplı, top sesli bir eser olduğundan cûş ve huruşa gelmiş, bizleri sahneye çıkarmış, nesir olmasına rağmen bazı tiradları tekrar bile ettirmişti.

Hiç unutmam, hissemde on altın kadar bir para düşmüştü, o zaman henüz yirmi yaşında ya vardım, ya yoktum. Piyes bütün Rumeliyi gezdi, fakat bende müsveddesi veya aslı kalmamıştı, kayboldu; gitti.

Sinop menfasında iken bakardım ki şurada burada oynanıyor, mahzun olurum.. çocukluk! Evet, işte serde biraz bu da sanata istidat olduğundan, dediğim gibi, makalelerimi seven ve okuyan milletime bir de tiyatromu seyrettirmek emelimdir. Bu emel tahakkuk edebilir. Fakat diğer bir emelim daha vardır ki o hep isteğimde kalacaktır: Doktor olmak... (s. 201)

Refik Halid, Darülbedayi hatıralarına şu satırlarla son verir:

“Darülbedayiden Cenab Şahabettin Bey - Yakup Kadri ile olan bir gazete münakaşasını müteakip - zahir hasmıyla yüz yüze gelmemek için çekildi; ama Ali Kemal Bey aramıza girdi; hem de aleyhinde bir muhalif rey verilmişti; bunu veren de İbnürrefik Ahmet Nuri Beydi.

Her gazeteye mensup bir maruf muharriri sinesinde toplamağa muvafak olan (Darülbedayı) reklâm, methiye, muavenet hususunda cidden bah-tiyardı. O sene Ramazanda iyi hasilât yaptı. Üç kişilik heyet-i idareye ben de dahildim, lâkin asıl çalışan, didişen Reşat Nuri idi. Bu sinirden, hareket ve zekâdan yaratılmış genç bütün hücumlara zayıf göğsünü bir çelik kalkan gibi geriyor ve zırhlı gibi pervasız sitem okları karşısında vazifesini ifa ediyordu. Vaktimiz de işte böyle lehv-ü-luable geçip gidiyordu.” (s. 202)

Refik Halid; bu eserini daha çok, içinde yer aldığı hareketlerle ilgili olarak, kimlerin payı bulunduğu konularına ayırmıştır ve bizzat şahit olduğu olayları dışarıdan bir gazeteci gözü ile değerlendirmiştir. Mütareke dönemindeki kabine değişiklikleri, görevden almalar veya göreve tayin edilmeler karşısında duygu ve düşüncelerini de objektif kalmaya gayret ederek açıklamıştır. Katıldığı toplantılarda kendi görüşlerini, velev ki aleyhte olsa bile, çevresindekilere bildirmekten geri kalmamıştır. Bir ara Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğüne tayin edilmiş olan Karay; buradaki çetin görevinin devamı sırasında karşılaştığı kritik olayları, olaylarda adı geçenleri ve hatta bazen de öneminin ağırlığı dolayısıyla telgraf metinlerini bile özellikle kaydetmiştir. Asıl değerli olan sayfalarda, Yunanlıların İzmir ve çevresini işgal ettiği günlerden başlayarak Anadolu’da buna karşı oluşan tepkilerin Kuvayı Milliye adı altında teşkilatlanması ile çok hızlı gelişen haberleşmelerde kendisinin oynadığı role ilişkin bilgi ve görüşler uzun uzun anlatılmıştır. Hatta Mustafa Kemal Paşa ile bizzat telgraf başında iken yazışmaları ihtiva eden belgeler, dili bir hayli tumturaklı ve ağdalı olsa da, yakın tarihimiz için çok değerlidir. Tam yüz yıl öncesinin Türkiye’sini ve de özellikle İstanbul ile Anadolu’daki Milli Mücadele hareketlerini daha iyi anlayabilmek için bu, aynen aktarılmış telgrafların değerlendirilmesi, büyük önem taşır.

Refik Halid’in yıllarını geçirdiği İstanbul’u bir gemiye binerek terk etmesine ait satırlarda anlattığına göre, cebinde sadece iki yüz lirası vardır. Bunun sebebini de yayımlamaya başladığı *Aydede* mecmuası vasıtasıyla şöyle dile getirmiştir:

“1338 - 1922 Kânunusanisinin ikinci günü (*Aydede*) çıktı. İlk ay, iptidaî masraflar tesviye edilmesine rağmen kâr olmuştu; binaenaleyh geçinme ci-

hetinden nefes almıştım. (*Aydede*) nezih bir gazete idi, resimlerinde de nezahate riayet ederdim.

Öyle olmasına rağmen, Dahiliye Nazırı bulunan Ali Rıza Paşa o tatlı, terbiyeli, canım gazeteyi âdeta muhill-i edep ve hayâ addediyor, boyuna sansür memurlarım sıkıştırıyordu; onlar da çiziyorlardı, çiziyorlardı ama ecnebi memurlar, üstüne (*İpka*) yı derhal bastırıyorlar, nazıra meydan okuyorlardı. Saraydan da kulağıma bir, iki fısıltı gelmiyor değildi. Lâkin ben ona da aldır mıyordum. Vahdettin Han'ın yazılarımı lezzetle okuduğunu bilmem başka fasıllarda yazdım mı idi? (*Aydede*) çıkarken bana abone bedeli olarak iki yüz lira göndermişti; parayı bir tarafa atıp saklamıştım, İstanbulu terkederken vapur biletimi padişahın o yüzerlik iki banknotuyla tedarik ettim; bu, acaip bir tesadüftür.

(*Aydede*) tutmuştu; ben başında buldukça yaşıyacak ve sahibini de yaşatacaktı. Ama biliyordum ki saatlerim sayılı, gazetemin ömrü de mahduttu. Siyaseti derinden takip etmemekle beraber, İstanbuldaki hükümetin can çektiğini, Anadoludakilerin canlandığını görüyordum. Bittabi, ölü gömülecek, diri yerine geçecek, bana da gurbet yolu görünecekti. Bu, mukadder idi.” (s.212)

Son söz olarak şunları söylemek istiyorum. Türkçenin güzelliklerini eserlerinde dile getiren ve binlerce okuyucusu olan Refik Halid Karay, bu eseriyle yüz yıl öncesindeki durumu hemen hemen bütün açıklığıyla anlatmaktan geri kalmamıştır.

Ancak onun asıl anlatmak istedikleri bu kısa yazıyla sınırlı kalmamalıdır. Onun Mütareke dönemi ile Cumhuriyetin kuruluşuna ait sayfaları, birçok olayın perde arkasını da aydınlatmaktadır. Bu aydınlatmada en büyük yardımcı olan evrak arasında hem yukarıda sözünü ettiğim telgraflarda geçen kelime ve ibarelerin, hem de diğer sayfalardaki - bugün için anlaşılmaz gibi duran - tamlamaların genç okuyuculara aktarılması gerekmektedir. Eseri okurken taradığım bütün bu sözler *Türkçe Sözlük* için önemli bir kazanç olacaktır. Onları da yayımlayabildiğim takdirde, eserin bir hayli ibret dersi çıkarılacak önemli bir kaynak olduğu çok daha iyi anlaşılacaktır.